

zafere ulaşmak için güçlü bir orduya ihtiyaç olduğunu bildirdi. Ancak daha sonra Gucerat Valisi Abdullah Han, Hân-ı Cihân Lûdî ve diğer kumandanların tedbirsizliği yüzünden Babürlü kuvvetleri Dekkenliler karşısında tekrar bozguna uğrayınca Hân-ı Cihân Lûdî rütbesi indirilerek Thalnir'de (Thânâdar) ikamete mecbur edildi. Fakat bir yıl sonra hükümdarın teveccühünü tekrar kazandı ve Mehâbet Han ile birlikte Dekken'e gönderildi.

1617 yılı başında Şehzade Hürrem Dekken işlerini yoluna koymakla görevlendirildi. Cihangir, şehzadeye ve kumandanlara daha yakın olabilmek için Narbada nehri boylarındaki Handeş bölgesine gitti ve Burhânpûr'da konakladı. Bâbürlü-Âdilşâhî yakınlaşması bu sırada atılan önemli adımlardan biri oldu. Ancak yağmur mevsiminin yaklaşması üzerine Şehzade Hürrem, Mâlvâ bölgesinin merkezi olan Mandu Kalesi'ne çekildi; bu arada Pencap valiliği yüzünden babası ile arası açıldı. Hân-ı Cihân Lûdî iç çekişmelerin dışında, fakat hükümdarın yanında yer aldı ve bir müddet sonra Mûltan gibi önemli bir yerin valiliğine tayin edildi. Orada görevde başladığında Safevîler ile münasebetler gerginleşmiş durumdaydı. Şah I. Abbas, Osmanlılar'la barış antlaşması imzalayarak batı sınırlarını emniyet altına aldıktan sonra Bâbürlüler'in Dekken'deki meşguliyetinden faydalanarak az bir kuvvetle savunulan Kandeher'a saldırdı ve şehri ele geçirdi (1031/1622).

Daha sonra Gucerât valiliğine tayin edilen Hân-ı Cihân Lûdî, Dekken işleriyle görevlendirilen Şehzade Pervîz'in 1626'da vefatı üzerine Dekken kuvvetlerinin başına getirildi. 1627'de Cihangir öldü. Dâver Bahş kısa bir süre tahtı ele geçirdi. 1628'de Şehzade Hürrem Şah Cihan unvanıyla hükümdar oldu. Hân-ı Cihân Lûdî yeni hükümdara itaat arzemesine rağmen Balagat Kalesi'ni Nizamşâhîler'e bıraktığı için Şah Cihan tarafından Agra'ya çağrıldı. Başşehir giden Hân-ı Cihân Lûdî, aleyhinde gelişen tehlikeli durum karşısında kaçarak Nizamşâhîler'e sığındı. Bu olay üzerine Bâbürlü-Nizamşâhî münasebetleri tekrar gerginleşti. Bâbürlü kuvvetleri Nizamşâhîler'i yer yer mağlûp etmeye, hatta Devletâbâd'a kadar sürmeye muvaffak oldular. Tehlikenin yaklaştığını gören Hân-ı Cihân Lûdî, kendi halkının kalabalık olarak bulunduğu Pencap'a geçmeye karar verdi. Yakın maiyetle birlikte kuzeybatıya doğru yol alırken Şah Cihan'ın Kâmkâr yönetiminde gönderdiği birlik ona yetişti. Sihinda gö-

lû kenarında yapılan çarpışmada yenildi ve başı kesilerek Şah Cihan'a gönderildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Cihângîr, *Tüzûk-i Cihângîrî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Aligarh 1863, s. 42, 61, 107-108; a.e.: *Memoirs* (trc. A. Rogers – H. Beveridge), London 1909-10, I, 87 vd.; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-havâtir*, V, 142; B. Prasad, *History of Jahangir*, Allahâbâd 1940, s. 22 vd.; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 166, 175-176, 189, 196-199; H. Beveridge, "Hân Cihân Lûdî", *IA*, V/1, s. 207; S. Moinul Haq, "Khân Djahan Lodi", *EP* (Ing.), IV, 1017-1019.

ENVER KONUKÇU

HÂN-ı CİHÂN MAKBÛL

(خان جهان مقبول)

(ö. 770/1368-69)

Tuğlukdu devlet adamlarından.

Hindû asıllıdır. Tilingina'da rahip iken burayı ele geçiren Uluğ Han'a esir düştü ve Delhi'ye getirildi. Müslümanlığı kabul ederek Makbûl adını aldı. 1322'den sonra saraya intisap etti ve Muhammed Tuğluk'un nezdinde kazandığı itibar sayesinde kendisine hanlık tevcih edildi. Daha sonra melik, vezir ve "Kivâmülmülk" unvanları ile önemli devlet hizmetlerinde bulundu. Delhi'de Dekkenli bir kimsenin böyle önemli memuriyetlere yükselmesi Türk meliklerini rahatsız etti; bundan dolayı sultanla arasını açmaya çalıştılar. Ancak bütün gayretlerine rağmen Makbûl mevkiini korumayı başardı. 1327'de Dekken'in müstahkem kalesi ve şehri Devletâbâd'a (Deogiri) giden Makbûl, sultan adına şehrin yönetimini üstlendiği gibi civardaki racaların te'dibiyle de uğraştı. Kısa bir müddet sonra Mûltan'daki Behram Ay-aba Kişli (Kişlû) Han ayaklanınca sultanın emriyle oraya gönderildi. Hân-ı Cihân Makbûl bölgede sükûneti tekrar sağladı ve bir süre vali olarak Mûltan'da kaldı.

Delhi'ye döndükten sonra malî işlerin yöneticiliği olan vekîl-i memâlikliğe tayin edildi. Bu görevde iken sultan kendisine "mesned-i a'lâ-yi Uluğ Kutluğ a'zam-ı hümayûn Hân-ı Cihân Makbûl" unvanını tevcih etmek suretiyle ona olan güvenini gösterdi. Bu arada Hân-ı Cihân Makbûl, bozulan arazi hukukunu islah etmek için ilk adımları attı. Sık sık meydana gelen savaşlarda sultanın yanında yer aldı. 1345-1350 yılları arasında Güney Hindistan'a gitti; Varangal, Dekken ve Gucerât isyanlarını bastırarak bölgede sükûneti sağladı.

Hân-ı Cihân Makbûl, 1351'de Gıyâsed-din II. Muhammed Şah'ın ölümünden az

önce Delhi'ye döndü. Sultanın vefatı üzerine Mahmud ile Firûz Şah arasındaki taht mücadelesinde Firûz'un tarafını tuttu. III. Firûz Şah Tuğluk Makbûl'e birçok ih-sanda bulundu; ayrıca ona "hâce-i cihân" yanında çeşitli unvanlar tevcih etti.

Sultanla birlikte bazı reformları uygulamaya koyan Makbûl gelir ve giderleri tanzim etti. Eyaletlerden gönderilen vergilerin hazineye aktarılmasını bizzat takip ederek masrafların defterlere işlenmesi mecburiyetini getirdi. Bu arada pazar sistemiyle de ilgilendi. Bazı satış yerleri kurdurarak esnafın aşırı fiyatlarla mal satmasını önledi. Askerî ve mülkî alanda da denetimlere önem veren Makbûl orduya gerekli olan şeyleri temine çalıştı. Yolcular için kervansaraylar inşa ettirdi. Devletin haber alma işlerini düzene koydurdu ve iktâ sahiplerinin meseleleriyle yakından ilgilendi. Ganj ve Cemne nehirlerinin taşkınlarından zarar görenlere yardımında bulundu. Bazı yörelerde nehir çevresinde sulama kanalları yaptırarak verimi yükseltmeye gayret gösterdi.

Hân-ı Cihân Makbûl seksen yaşlarında vefat etti ve Delhi'de defnedildi. Daha sonra inşa ettirilen türbesi, Sencer Camii (Kâfî Mescid) civarındaki Nizâmeddin Evliyâ Dergâhı yanında bulunmaktadır. Makbûl, devrine damgasını vurmuş önemli şahsiyetlerdendir. Sultan Firûz Şah Tuğluk, kendisine duyduğu sevgiden dolayı Makbûl'ün sahip olduğu iktâları ve unvanları büyük oğlu Cûne Şah'a tevcih etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şems-i Sirâc Affîr, *Târîh-i Firûzşâhî* (nşr. Vilâyet Hüseyin), Kalkûta 1891; T. W. Haig, *Turks and Afghans*, Delhi 1965, s. 167, 172, 174, 178, 180, 182, 185; V. D. Mahajan, *The Sultanate of Delhi*, Delhi 1970, s. 195-196; Banarsi Prasad Saksena, "Firuz Shah Tughluq", *CHIn.*, V, 574-576; "Hân-ı Cihân Makbûl Hân", *IA*, V/1, s. 215; I. H. Siddiqi, "Khân-ı Djahan Makbûl", *EP* (Ing.), IV, 1019; "Hân-ı Cihân Makbûl Hân", *UDMI*, VIII, 840-841.

ENVER KONUKÇU

HÂN-ı HÂNÂN

(خان خانان)

Eski Moğol
ve Türk-İslâm devletlerinde
yüksek bir unvan
ve askerî makam.

"Hanlar hanı" demek olup önceleri en üst seviyedeki yöneticiler tarafından kullanılırken zamanla emîrül-ümerâ veya beylerbeyi anlamını kazanmıştır. Cüvey-

nî ve Cûzcânî, Karahıtay hükümdarının "gürhan" diye anıldığını ve bunun "hân-ı hânân" mânasına geldiğini belirtirler. Türk ve Moğol menşeli kabile reisleri de Hindistan'a yerleştiklerinde hanlık geleneğini sürdürmüşlerdir. Delhi Türk sultanlarından Gıyâseddin Balaban Han'ın oğlu ve halefi Bengal Valisi Nâsirüddin Buğra Han tahta çıkmayı istemediği için hükümdarlığa oğlu Keykubad getirilmiş, fakat yeni sultan devlet idaresinde tam bir hâkimiyet kuramamış ve saray görevlilerinin oyuncağı haline gelmişti. Bunun üzerine Bengal'de sultanlığını ilân eden babası Nâsirüddin Buğra Han kendisiyle Ganj nehri kıyısında buluştu ve ona bazı nasihatlerde bulundu. Bu nasihatlerden biri de hanlık teşkilâtının yeniden düzenlenmesi ve bir hân-ı hânânlık makamının tesis edilmesi idi. Buna göre hükümdarın emri altındaki hân-ı hânânın on hanı, her hanın on meliki, her melikin de on emîri bulunacaktı.

1290'da Delhi'de saltanatı ele geçiren Halacîler, bu eski Türk geleneğine bağlı kalarak Celâleddin Fîrûz Şah zamanında gerçekleştiren ilk tayinlerde hân-ı hânânlığa da yer vermişlerdir. Celâleddin Fîrûz Şah'ın oğullarından İhtiyârüddin 1290'da hân-ı hânân unvanını almış ve daha sonra yeni sultan Alâeddin Muhammed Şah'a devlet yönetiminde büyük yardımlarda bulunmuştur. Alâeddin Muhammed Şah bazı düzenlemeler yaparak hân-ı hânânlık dışında alp han, nusret han, uluğ han ve zafer han adlarıyla dört önemli makam daha kurdu; ancak bunların hân-ı hânânlık ile olan münasebetleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Hân-ı hânân unvanının Halacîler'in son zamanlarında da kullanıldığını Hintli tarihçi Ziyâeddin Berenî'nin bir kayıdan anlaşılmaktadır. Bu kayda göre son Halacî hükümdarı Kutbüddin Mübârek'î öldürterek tahtı ele geçiren Hindû asıllı Nâsirüddin Hüsrev Şah kardeşi Hüsameddin'e bu unvanı vermişti. Delhi'de saltanat sürmüş hânedanların sonuncusu olan Lûdîler'in kurucusu Behlûl de Tuğlukular döneminde hân-ı hânân diye anılmıştır.

Bâbürlüler de hân-ı hânân unvanını benimsemişlerdir; ancak bu unvanı alan kişilerin devlet içindeki fonksiyonları zaman zaman değişiklik göstermiştir. Bâbürlü, *Vekâyi'*nde Hindistan'da çok itibar gören emirlere âzam hümâyün, hân-ı ci-hân, hân-ı hânân gibi unvanlar verildiğini belirtmektedir (II, 342). Bâbürlü'nün oğlu Hümâyün da devlet teşkilâtında hân-ı

hânânlık unvanını muhafaza etmiş ve oğluna atabeg olarak seçtiği Bayram'a bu unvanı vermiştir. Mirza Abdürrahim, Abdurrahman ve Muîn gibi meşhur Bâbürlü devlet adamları da hân-ı hânân unvanı ile görev yapmışlardır. Hindistan'daki Türk-Moğol kökenli olmayan diğer müslüman yöneticilerin de halk nezdinde itibar kazanmak için bu unvana ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Cihangir'in nemi Muhabbet Han, Şah Cihan'ın izniyle aynı unvanı kullanmıştır. Âsaf ve Mîr Cümle de XVII-XVIII. yüzyıllarda yaşamış ve devlet kademelerinde şöhret kazanmış hân-ı hânânlardandır. Bâbürlüler'in yükseliş ve yıkılış yıllarında hân-ı hânânlık yanında hân-ı a'zam, hân-ı cihân, hân-ı devrân, hân-ı sâmnân, hân-ı zamân gibi farklı unvanlara da rastlanmaktadır. Ayrıca çok yaygın olmamakla birlikte hân-ı hânân unvanı Safevîler tarafından da kullanılmıştır. Meselâ Şah Abbas'ın hükümdarlığının ilânı sırasında etkinlik gösteren Ali Kulî Han'a bu unvan verilmişti (Sümer, s. 125-126).

BİBLİYOGRAFYA :

Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 308; Hârizmî, *Me-fâtihu'l-'ulûm*, Kahire 1342 → Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye), s. 73; Berenî, *Târîh-i Fîrûzşâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Kalkûta 1862, s. 140, 145-146; Bâbürlü, *Vekâyi'* (Arat), II, 342; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *The Akbarnâma* (trc. H. Beveridge), New Delhi 1987, III, 643; Hâce Nîmetullah, *History of the Afghans* (trc. B. Dorn), London 1965, s. 76; Yahyâ b. Ahmed es-Serhendî, *Târîh-i Mübârekşâhî* (nşr. H. Hosain - Khan Bahadur), Kalkûta 1931, s. 62; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 58, 63, 70, 71; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 125-126; "Hân Hânân", *İA*, V/1, s. 207; A. S. Bazmee Ansari, "Bayram Khân", *EI²* (Ing.), I, 1135; S. Moïnul Haq, "*Khân Khânân*", a.e., IV, 1019-1020.

ENVER KONUKÇU

HAN SARAYI

Kırım Hanlığı'nın
başşehri Bahçesaray'daki
hükümdarlık sarayı.

1503 yılında Kırım Hanı I. Mengli Giray tarafından, kendinden önceki hükümdarların yazlık saraylarının bulunduğu ve av alanı olarak kullandıkları ormanlarla kaplı bölgede Çürüksu ırmağının kenarına kurulmuş, o tarihten sonra çevresinde gelişen şehre de bu sarayın bağ ve bahçeler içinde olmasından dolayı Bahçesaray adı verilmiştir. 1578'de ülkeye gelen Lehistan elçisi Martin Bronevsky'ye göre, hristiyan yapılarının kalıntıla-

rından faydalanılarak inşa edilen ve etrafında sur bulunmayan serbest bir yapı topluluğundan oluşan bu ilk sarayın yalnız bir tek binası kâgirdi. Sarayın bugünkü yapısı büyük ölçüde, General Münnich kumandasındaki Rus ordusunun 17 Haziran 1736 günü şehri tahrip edip çekilmesinden sonra gerçekleştirilen imar faaliyetlerinin ürünüdür. Bu tahribat sırasında sarayın hemen tamamı, bitişindeki Han Camii ve arşiv-kütüphane ile birlikte yanarak yok olmuştur. Yangından kurtulan ve Vasily Smirnov tarafından Akmesid'de keşfedilip Petersburg Kütüphanesi'ne götürülen 124 defterin hazine evrakından önemli berat ve fermanları ihtiva ettiği sanılmaktadır. Sarayın II. Selâmet Giray zamanında (1740-1743) İstanbul'dan getirtilen usta ve malzemenin de yardımıyla daha geniş biçimde yeniden inşa edildiği ve bu arada Sultan I. Mahmud'un kütüphane için birçok kitap gönderdiği bilinmektedir. Bu yeniden inşa faaliyeti sırasında üç tarafına koruyucu duvar çekilen ve açık kalan cephe yönünde büyük bir bahçe düzenlenen saray çok belirgin bir Osmanlı karakteri kazanmış, daha sonra yapılan pek çok değişikliğe rağmen bu karakterini korumuştur. Çeşitli avluları, bahçeleri, su mimarisine ait örnekleri ve divanıyla âdeta Topkapı Sarayı'nın küçük bir kopyası olan bu saraya güzelliğinden ötürü Batı dünyasında "Küçük Elhamra" denilmektedir.

1783 yılında Ruslar'ın Kırım'ı ilhak etmesinin ardından müze yapılan ve bir bölümü çarların yazlık olarak kullanmalarına ayrılan Han Sarayı, ilk önce 1783-1787 yılları arasında II. Katerina için büyük bir restorasyon geçirdi ve çeşitli değişikliklere uğradı. Bu sırada binanın ikinci katına kapalı bir galeri ilâve edilirken daha önce bahçede yer aldığı sanılan Gözyaşı Çeşmesi de iç taraftaki Çeşmeli Avlu'ya nakledildi. 1799'da I. Pavel'in emri üzerine çatısı, pencereleri ve kapıları ile II. Selâmet Giray'ın yeniden inşa ettirdiği Han Camii ve mescid tamir gördü. 1818'de I. Aleksandr'ın ziyareti sebebiyle bahçedeki havuza büyük bir fiskye yapıldı. 1820'de yeni bir restorasyon başlatıldı; ancak mimarın bir süre sonra sarayın dört harem biriminden üçünü ve Fars bahçesindeki bazı köşkleri yıkmışından dolayı görevine son verildi ve faaliyet durduruldu. 1831'de binalardaki vitrayların tamiri için İtalya'dan bir usta getirildi. 1837'deki çar ailesinin ziyaretinden önce yeni bir restorasyon daha geçiren saray,